

Paolo Giovio desmunta la genovesitat del Colombo a Itàlia al 1551

Autor: Paolo Pellegrino

Data de publicació: 07-05-2012

Entre les primeres biografies redactades d'En Colom, tenim la de l'«italià» Paolo Giovio, que va escriure durant la primera meitat del XVI. A en Paolo Pellegrino li sorprèn moltíssim que sigui un text que, més que afirmar la genovesitat del Descobridor, la desmunti íntegrament del tot.

Al 1551 Paolo Giovio, metge, bisbe, historiador i gran literat italià, publica en llatí, a Florència, la segona part dels seus *Elogia Virorum Illustrium*, dedicada a Còsimo I de Mèdici, senyor de Toscana. És un recull extens de biografies curtes d'homes famosos al llarg dels segles, entre els quals hi trobem en "Christophorus Columbus". Llegint (i traduint-ne bona part al català) la seva història des de l'edició en italià (Einaudi, 2006), es descobreixen aspectes molt interessants que apunten a una visió peculiar que l'intel·lectual llobard tenia del navegador, infirmant-ne la versió oficial del noi genovès que amb enginy i mà esquerra corona el seu somni de descobrir el Nou Mon.

Com que considero el text del Giovio tan important per a la comprensió del que us vull comentar, aquí us en faig un abstracte prou general perquè en tingueu un coneixement detallat i precís.

Escriu Paolo Giovio:

"Qui no se sorprendria que un home amb un front tan honrat, famós per la grandesa única del seu coratge extraordinari i per la força potent del seu enginy desmesurat, hagi pogut néixer en un poble lígur tan rústec i innoble ("ignobili") com Albissola, a prop de Savona? Es tracta d'En Cristòfor Colom mateix, el descobridor de l'altre món, un món meravellós i desconegut a totes les èpoques anteriors. S'ha de creure certament que hagi nascut sota una benigna conspiració ("conspiratione") d'astres salvadors, per tal que nasqués un honor únic als lígurs, un prestigi enorme a Itàlia i un esplendor refulgent a tot el nostre segle, de manera que enfosqués la bona anomenada dels antics herois, d'Hèrcules, del pare Líbero, que els homes d'un temps, com agraïment, han divinitzat amb testimoniances literàries destinades a romandre per sempre.

"Segons la tradició de la seva pàtria (o potser del seu pare, no queda clar su "patrio more"), també En Colom, des que era adolescent, va fer molts viatges per mar, visitant tots els mercats ("emporium"), les illes i les costes de la Mediterrània. I ja que nodria un extraordinari interès geogràfic, va fer servir tots els recursos de la seva ment per observar aquells fenòmens naturals i aquelles regions que es troben al globus terraqüi. Ho va fer amb un esperit i una aplicació tan tenaç que de l'astronomia ha après no només totes les mesures dels tròpics, de l'equador i dels climes, mes també a fer servir a la perfecció les cartes nàutiques i la brúixola. A més, en el fervor de la seva passió, fou pres també per un desig extraordinari d'explorar l'Oceà, fins al punt d'escarnir la limitació imposada a la terra per les columnes d'Hèrcules: ha defensat, amb unes hipòtesis gens peregrines que hi havia altres terres que s'estenien més a occident, sobre les quals el mateix Plató, Sèneca i molts altres autors grecs i llatins havien deixat moltes proves que els cosmògrafs havien d'avaluar. En Colom anava convenent-se de les seves idees cada cop més. De fet, havia sabut que, poc abans dels nostres temps, un francès, un cert Bethancor, havia descobert les illes Fortunades i els portuguesos havien descobert les Hespèrides més allà del Cap Verd. En fi, havia sabut que una flota d'Enric, rei de Portugal, havia superat l'últim promontori d'Etiòpia, dit de Bona Esperança, que es troba sota el Pol antàctic, al delà del Tròpic del Capricorn.

"Fornit com era d'un enginy elevat i tenaç, el lligur volia arrencar aquest prestigi dels estrangers. No suportava que els famosos lligurs, la tradicional experiència dels quals en la navegació era superior a aquella de totes les altres poblacions, fossin privats de l'ocasió de fer-se una fama considerable perquè els altres ho havien intentat abans que ells. No feia res més que referir aquests seus projectes a sobirans que puntualment els rebutjaven. A la fi, el rei d'Espanya Ferran els realitzà. Fins i tot, empès per la tenacitat d'un home així de competent, li va concedir cinc vaixells, encara que la majoria considerés aquella decisió no només perillosa, sinó també boja i sacrílega. Es tractava de confiar vaixells i homes espanyols a les ones de l'Oceà infinit, tot secundant els capritxos d'un lligur mentider i pelacanyes, que hauria donat poc valor a la pròpia vida si no fossin arrossegats en els mateixos perills molts mariners més experts i més forts que ell.

"[...] Després d'haver arribat i explorat totes aquestes poblacions, En Colom va adquirir una notorietat extraordinària. Atès que va construir força oficines per extreure l'or i força forteses per custodiar-lo, no va aconseguir evitar les terribles conseqüències de l'enveja. Els espanyols el van acusar de crueltat i d'avarícia i el van obligar a defensar-se en un tribunal. Mes li va anar bé: aconseguí provar la mala fe dels seus acusadors i, d'un rei just i reconeixent com Ferran, va obtenir el càrrec de governador de l'Espanyola pel seu germà. Poc després, satisfet de les seves riqueses i de la seva fama, mentre envellia tranquil·lament, va morir a Espanya, deixant que aquells regnes plens d'or vinguessin ampliat per l'audàcia i pel valor dels espanyols. Per això En Colom pot semblar de veritat digne de l'estàtua tan esplèndida construïda en honor seu a Gènova pels lligurs, que avui dia es meravellen més de les coses del present que del passat".

Inici de l'elogi dedicat al descobridor de les Amèriques.

Llegit, doncs, amb atenció el relat del Giovio, em ve a la ment, de sobte, una pregunta: de quina manera Paolo Giovo construeix el seu retrat literari d'En Colom? La resposta és ben evident: ho fa entre línies, destruint la tesi de genovesitat del navegador cada cop que li és possible. Si mirem l'incipit, la pregunta retòrica ja desvela l'engany: En Colom té una cara noble perquè és un noble –per cert: no és el desconegut fill d'un menyspreable poble de pescadors a prop de Savona (però, no havia nascut i viscut a Gènova?)–. Rellegim la pregunta retòrica com: "Qui dels meus lectors vol quedar com un brètol empassant-se la fauleta del noi de poble humil, que només amb el seu coratge i enginy es converteix en el descobridor més famós de la historia?".

Quina casualitat: Albissola és el mateix poblet de pescadors d'on es diu que va sortir el Della Rovere que va esdevenir el papa Sixte IV, un altre personatge enigmàtic, amb una idèntica trajectòria d'èxit increïble, en aquest cas el d'un noi d'un poble desconegut que acaba sent un papa de la cristiandat, sempre que ens volguéssim creure la historieta que els segles han volgut perpetuar, és clar. I just després el Giovio apunta a la "conspiració dels astres", com la responsable de fer-lo néixer allí. Interpreto, seguint exemples d'altres autors contemporanis al Giovio, que les estrelles són una al·legoria dels monarques, que imposen les seves voluntats sense que els homes hi puguin fer res. Després hi ha una referència a Hèrcules i al pare Líbero (àlies Dionís o Bacus), que pertanyen al món mitològic greco-romà redescobert pels intel·lectuals del segle XV i XVI. Quina mena d'heroi representa? Hèrcules ens apropa als països catalans (pels romans, la Via Hercúlia era justament "l'autopista" que travessava els Països Catalans de dalt a baix, i fundada pels semidéu grec, que també va fundar Barcelona i Girona). La referència a Bacus és més difícil d'esbrinar: el pare Líbero (Bacus) ens ridiculitza la comparació al pintar En Colom com un heroi semidiví besat per les conjuncions astrals.

Després hi ha la referència a la tradició pàtria de ser grans navegants. I la hipèrbole de la seva pròpia experiència de visitar tots el mercats, illes i costes de la Mediterrània, i també fora d'aquest mar, fins arribar a tocar tot el globus terraquí. Tot, elements inversemblants en el Colom genovès d'aquella època, però no pas en el català. No és cap casualitat que en comptes de fer servir el mot llatí "fora" per "mercats", el Giovio esculli el grec "emporion", ja que es preocupa de direccionar el lector atent cap a la importància cabdal d'Empúries i tot l'Empordà de cara al primer viatge colomí cap al Nou Món. I la referència al seu domini de l'astronomia, de la brúixola i de les cartes nàutiques, em sembla una mica massa per un genovès plebeu de la segona meitat del segle XV. Completament inversemblant per una regió com la genovesa que patia el domini estranger des del 1353 i estava en plena decadència ja des de començament de la segona meitat del segle XV. Cito de la història de Gènova de la Enciclopèdia Treccani:

"Derrotada per venecians i aragonesos [sic], Gènova es va donar en senyoria a Giovanni Visconti de Milà (1353); el govern popular que s'afermà després no va aconseguir superar positivament la guerra de Chioggia (1378-81). Des del 1396 fins al 1409 hi va haver el domini francès i, des del 1421 fins al 1436, la senyoria viscontea. La caiguda de Constantinoble a mans dels turcs (1453) va tancar la gran política colonial de la República, que va deixar d'existir com a potència naval".

Cal remarcar un cop més el gran elogi que el Giovio paga a En Colom, com a gran científic i expert en ciències nàutiques, amb prou detalls per no ser genèric i simulat. Aquest és un acte gens comú al llarg del seu diccionari biogràfic, ja que els crítics apunten més aviat al sadisme amb el qual el Giovio generalment retrata tant els homes de lletres com d'armes, desemmascarant-ne sempre que pugui tots els defectes i malifetes (una definició prou encertada, que corona la introducció crítica moderna a l'obra és la de "museu dels horrors"). Sent aleshores una obra llunyana de la celebració retòrica, En Colom hi apareix com un dels ben pocs personatges exaltats en la seva grandesa. I, a més a més, ja des de les primeres línies, el Giovio remarca el fet que conscientment el navegador ens ha portat a unes noves terres desconegudes, i no cap a les que per equivocació En Colom –segons ens diuen– es pensava que eren les Índies. El Giovio desmunta a poc a poc tots els arguments de la Corona en els plets per la disputa del virregnat de les terres descobertes.

Aleshores, el Colom genovès lluita perquè els lígurs, navegants tan bons i famosos com ningú al món –segons el Giovio–, tinguin un raonament al carro dels descobriments i conquestes d'arreu del món. Llavors, si això hagués estat cert, per què Gènova no va finançar ella mateixa l'expedició colombina? I, per altra banda, un cop convençut amb engany el rei Ferran (cap menció a Isabel de Castella: quin oblit!), el nostre lígur es troba comandant un equip d'espanyols molt més capaços que ell! Quina inconsistència més palesa! No vol aquí el Giovio deixar constància definitiva que la teoria del Colombo genovès, encara que imposada ("sideribus conspiratione") i difosa també en els ambients italians de l'època, és una mentida indigerible? I remata el concepte cap al final, on, un cop difunt el descobridor, mentre els espanyols s'emporten tots els beneficis de la conquesta, es col·loca a Gènova una estàtua seva per celebrar-lo i el seus (suposats) connacionals queden meravellats davant llur present (d'irrellevància i decadència plena, però amb tota la glòria d'un personatge aliè tan il·lustre, que li ve donat de franc), no llur passat (més o menys gloriós). I, de fet, allí una estàtua no apareix fins al final del segle XIX, quan es comença a omplir Gènova i els poblets de la província d'estàtues i monuments celebratius. No hi ha cap constància de l'existència d'una estàtua a Gènova en l'època del Giovio, llevat del seu Elogia. Encara que s'hagi esculpit un monument –fet gairebé impossible–, això és tot el que els lígurs han fet per a En Colom? Algú de la família o dels coneguts, o cap autoritat no ha tingut ganes d'enllestir alguna mena de celebracions, potser periòdiques i conjuntament amb els ocupants espanyols que governaven Gènova, annexa al ducat de Milà? I cap, repeteixo cap genovès que s'hagi apuntat a les diferents expedicions? El Giovio té aquesta invenció literària per fer veure com els genovesos de l'època es quedin ben parats davant de fets que els són del tot estranys. I, per altra banda, hi ha constància que un monument funerari celebratiu del veritable Colom va existir aleshores a prop de la catedral del mar a Barcelona.

Cal remarcar com tant la primera traducció a l'italià i la primera al castellà no són gaire literals, i reescriuen o passen per alt els passos més controvertits. Massa comprometedors? Per sort he pogut trobar la primera edició en llatí, editada en vida, on queden intactes prou detalls.

Anònim – Retrat d'En Colom per al museu del Giovio (primera meitat del segle XVI)

Val la pena remarcar també el fet que, segons el Giovio, En Colom va passar a millor vida mentre envellia tranquil·lament, particularitat prou important si volem contrastar-la amb la data oficial de la mort del descobridor, i

s'afegeix com ulterior, preciosa referència a les ja trobades, que apunten a una vellesa prou declarada d'En Colom. I el retrat que pertany a la seva col·lecció d'art ho demostra prou bé, amb una cabellera grisa prou reveladora. La còpia posterior, feta per Cristofano dell'Altissimo i inclosa a la Galeria dels Uffizi a Florència, posa les coses al seu lloc, ja que els cabells es tornen ben foscos i la cara més jove, d'acord amb la iconografia oficial.

La intencionalitat del Giovio en escriure la seva resumida biografia sobre el descobridor de les Amèriques, farcida de pistes indirectes (el naixement en un poble de pescadors, la seva immensa perícia en navegació al principi del relat, que un cop enllestida l'expedició es revela molt inferior a la de la seva tripulació espanyola, l'engany envers Ferrant el Catòlic, l'estàtua celebrativa que no surt enlloc), penso que sigui deguda a les seves ganes de posar en ridícul el muntatge que ja aleshores estava enllestit per donar un paper de genovesitat a En Colom, posant també indicis de la seva veritable identitat (la referència a elements genuïnament ibèrics tals com Hèrcules i Empúries), per donar més força a la inversemblança del conte de fades.

En un acte d'autocensura, no desvela la veritable identitat, sinó que deixa prou clar al lector atent, que la pròpia versió dels fets, arreglada per passar censura, no quadra per res, i potser cal fer alguns canvis geogràfics perquè tot agafi sentit.

El curador de l'edició consultada, Franco Minonzo, a banda de citar les possibles fonts bibliogràfiques del relat del Giovio, afegeix una nota interessant: "S'ha de donar mèrit a Giovio d'haver posat correctament en relleu tant la llarga experiència de viatges que constitueix la principal aportació de la seva tradició familiar, com el caràcter autodidàctic de la seva formació cultural." La tradició "familiar" resulta ser una traducció atrevida de "patrio more"; i, en aquest cas, no té gens de sentit, ja que el pare del Colom genovés no tenia ofici de mariner. I el caràcter autodidacta del noi també no és creïble, sense haver viscut en un ambient social molt elevat, que pugui permetre accedir als coneixements que el Giovio indica i els llibres que el curador cita.

Per concloure aquesta visió personal del seu retrat del descobridor de les Amèriques, em pregunto quin personatge havia de ser el Paolo Giovio, per voler deixar aquesta visió tan contradictòria d'En Colom. Quina motivació oculta l'empenya? Quines ganes de fer malbé la versió oficial de la història del navegador, si ell hagués estat només un bisbe llombard i historiador a temps perdut, amb afanys enciclopèdics i amb contactes a tots nivells a Itàlia! L'única resposta que em ve al cap, encara lluny de poder ser confirmada per un edifici granític de fets i comprovacions, és la de pertànyer a la mateixa nació d'En Colom: la veritable nació. Recordem que el Paolo Giovo ens presenta En Colom com "el nostre lligur": una mica massa afectuós, venint d'un llombard que mai no va conèixer en persona el nostre navegador.

Quina sorpresa! No m'esperava gens de trobar un autor italià de la primera meitat del segle XVI que qüestionava la genovesitat del Colombo, i en deixa constància per a la posteritat.

Paolo Pellegrino

Agraeixo molt tota l'ajuda rebuda d'en Francesc Magrinyà i d'en Jordi Bilbeny en la traducció del text llatí, i la discussió, redacció i correcció del meu comentari.